

Ortoepická pravidla v interpretaci českých lidových a autorských písní

Articulation standard in the interpretation of Czech folk and author songs

MILENA KMENTOVÁ

Anotace

Příspěvek přibližuje ortoepická pravidla, jejichž dodržování má výrazně přispět k přesvědčivé a srozumitelné interpretaci lidových i autorských písní v sólovém i sborovém provedení. Soustředí se na problematiku ne-souladu slovního a hudebního akcentu, ne-souladu délky slabiky a tónu, na výslovnost zdvojených hlásek v různých artikulačních okresech – všechny jevy jsou ilustrovány příklady z písní.

Klíčová slova

Ortoepická pravidla, interpretace písní, artikulace.

Abstract

The article presents orthoepic rules, the observance of which should significantly contribute to a convincing and understandable interpretation of folk and author songs in solo and choral performance. It focuses on the issues of discordance of word and musical accent, discordance of the length of the syllable and tone, and the pronunciation of duplicate sounds in different articulatory districts - all phenomena are illustrated by examples of songs.

Keywords

Articulation standard, song interpretation, articulation.

„Správně vyslovené, je už z poloviny dobře zazpívané,“ konstatovala Alena Tichá ve svém příspěvku na Hudebně pedagogickém sympoziu ke 100. výročí narození Františka Sedláka.¹ Podobným směrem mířila Olga Češková na setkání vedoucích při přehlídce dětských interpretů lidových písní Zpěvůček, když připomínala svým mladším kolegyním: „Děvčata, kde je šev, je šev. Kde je ráz, je ráz.“² Jedinec se však vnitřně brání potenciální kritice a přemítá: přece všichni (učitelé, zpěváci) víme, že máme *pořádně vyslovovat. Je to taková věda?*

Ano, je to věda. Naštěstí je to dokonce samostatný lingvistický obor, nazývá se **ortoepie**. V každém jazyce vytváří specifický soubor pravidel – **ortoepickou normu** – „soubor objektivně existujících pravidel, která uživatelé jazyka pocítují jako závazná“ (Zeman, 2018 s. 16) a snaží se je tedy uplatňovat při interpretaci spisovného jazyka v citově neutrálních situacích i při mimořádných příležitostech, jako jsou proslovy, přednášky, recitace.

Ortoepie se zabývá kultivovanou výslovností na úrovni jednotlivých hlásek (např. uzavřenost/otevřenost a délka samohlásek), řeší situace vznikající sousedstvím určitých hlásek uvnitř slov i na jejich hranicích (spojování, asimilace, zdvojené souhlásky, ráz). Všímá si

¹ 16. listopadu 2016 v Památníku národního písemnictví.

² 6. dubna 2019 v Divadle Za Plotem, ale i na mnoha přechozích ročnících.

problematiky slovního i větného přízvuku a konečně popisuje i normativní výslovnost přejatých slov.

Záběr ortoepie je to tedy sám o sobě značně široký, ovšem zpěv, jako organické spojení řeči a hudby, celou problematiku ještě podstatně rozšiřuje. Vždyť i hudba přichází s konkrétními požadavky délky tónu nebo umístění přízvuku, protože diktuje metroritmické uspořádání a tempo. Omezený prostor konferenčního příspěvku mě vede k výběru několika kritických oblastí, kterým se opakovaně věnuji při pěvecké výchově dětí i studujících. K demonstraci jevů použijeme dětskou píseň *Skákal pes* a část ukolébavky *Až, chlapečku, zavřeš víčka* (J. Seifert, P. Jurkovič).

1. Skákal pes přes oves, přes zelenou louku, šel za ním myslivec, péro na klobouku.
2. Pejsku náš, co děláš, žes tak vesel stále? Řek' bych vám, nevím sám! Hop a skákal dále.

1. Až, chlapečku, zavřeš víčka, vyskočíš si na koníčka. A koníček spí.
5. Krásná panna drží vlečku, sbírá si je do džbánečku. A džbáneček spí.

Ne-soulad slovního a hudebního akcentu

Čeština má přízvuk na první slabice slova nebo na předložce v předložkové vazbě. Proto se přízvuk (pro cizince dost nesmyslně) posouvá: **p**íšeme – **na**píšeme – **nen**apíšeme, **pa**pír – **na**papír. Hudební akcent na začátku taktu tuto situaci ve většině případů vhodně podpoří. Pozoruhodná jsou ale všechna místa, kde jediné slovo překračuje hranice taktů (v notovém záznamu taktová čára při svislém prodloužení prochází slovem). Hudební přízvuk je v té chvíli vhodné potlačit a zdůraznit slovní akcent, i když první slabika slova nebo předložka není na první době v taktu, viz *péro na klobouku*.

Ne-soulad délky samohlásky a tónu

Zápis písně zpravidla vypadá jako jediný zápis melodie s textem první sloky a pod ním do veršů rozdělený text dalších slok. Jestli se v konkrétní sloce na čtvrté době realizuje podle textu krátká nebo dlouhá slabika musí řešit interpret. Opora v notovém zápisu není. Z porovnání notového záznamu a obou slok písně *Skákal pes* i z porovnání notového záznamu a vybraných slok ukolébavky je zjevné, že situace ne-souladu délky samohlásky a tónu je sloku od sloky zcela jiná. Zapsaný rytmus písně *Skákal pes* usnadňuje interpretaci druhé sloky, avšak v první sloce se délka not a slabik dostává do konfliktu hned na začátku (a tak vzniká tolikrát slyšené *Skákal pes přes oves*). V první sloce sledované ukolébavky jsou všechny dlouhé samohlásky pohodlně realizované na čtvrtých hodnotách, ale v uvedené páté sloce je tomu zcela obráceně! Při interpretaci máme tedy následující, snadno i obtížněji realizovatelné, možnosti:

- Krátké samohlásky na krátkých dobách srozumitelně vyslovíme.

- Plně prozpíváme dlouhou samohlásku na dlouhé době (viz *Pejsku náš... stále, spí*).
- Dodržíme rytmus, ale aktivně s uvolněnou čelistí realizujeme dlouhou samohlásku, i když je na relativně krátké době (viz *Krásná panna drží vlečku*).
- Kultivovaně ztišíme (neutneme!) v jejím průběhu krátkou samohlásku, která připadla na relativně dlouhou dobu (viz *Krásná panna drží vlečku*).

Ráz

Víte, odkud pocházejí Tóťon a Tópan? Tito dva nezvaní hosté navštěvují pěvecké sbory, ve kterých se nedbá na přiměřeně oddělenou výslovnost slov začínajících samohláskou.³ Ačkoliv můžeme diskutovat o ne/zdravosti rázu v porovnání s žádoucím měkkým nasazením tónu, slovo začínající samohláskou je nutné vyslovit s (k hlasivkám šetrným) rázem (viz *přes oves*, nikoliv *přezoves*, a *koniček*).

Švy – zdvojené souhlásky

Nesplývavá zdvojená výslovnost stejných souhlásek na hranici slov je pevnou součástí ortoepické normy a její realizace může výrazně přispět ke srozumitelnosti mluvního i pěveckého projevu (viz *za ním myslivec*). Tato problematika se netýká jen zcela totožných hlásek, ale vždy celého artikulačního okrsku (viz *přes zelenou*), jehož hlásky v pozici koncovky mají tendenci splývat s počátkem následujícího slova (např. v širém poli, když jsem byla).

Závěr

Stručný příspěvek nastínil širokou problematiku správné výslovnosti při interpretaci českého textu v písních. V lidové písni, pokud se zachovává nářečí, podřizují se tomu i pravidla výslovnosti a ortoepická norma může ustoupit do pozadí. Každá nově osvojovaná/studovaná píseň si v každém případě zaslouží pozornost i po stránce ortoepické. Příkladným pedagogickým materiálem, který takto vede studenty učitelství, jsou skripta M. Žiarne a M. Procházkové (2017). Má-li být náš mluvní i pěvecký projev srozumitelný, a přitom plynulý a přirozený, vyžaduje to patřičnou míru artikulační obratnosti, která se nezíská jinak než cvikem.

Zájemcům o tuto problematiku v praktické rovině mohu doporučit publikaci *Třída zpívá ÍÁÍÁ* (Kmentová, 2019), která je výsledkem původního pedagogického výzkumu. Cílovou skupinou jsou děti ve věku 5–7 let, u nichž se popsanými hrami současně rozvíjí artikulační obratnost i analyticko-syntetické uchopení hláskové struktury jazyka. Publikace obsahuje bohatou slovní zásobu k nácviu výslovnosti švů a rázu. Zajímavý výzkum provedla v rámci diplomové práce Michaela Šírová, když porovnávala dodržování ortoepické normy u předškolních dětí a profesionálních pěvců (Šírová, 2019). Přínosným materiálem s mnoha demonstrativními nahrávkami je *Cvičebnice výslovnosti češtiny nejen pro školní výuku* (ŠTĚPÁNÍK, VLČKOVÁ-MEJVALDOVÁ, 2018), která sice nepřekračuje hranice směrem k pěveckému projevu, ale „Správně vyslovené, je už z poloviny dobře zazpívané.“

Literatura

KMENTOVÁ, Milena, 2019. *Třída zpívá ÍÁÍÁ: hudební hry v rozvoji fonemického uvědomování*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1479-3.

³ „Tóťon“ viz G. F. Händel: *Bud' Tobě sláva*. Ráz je nutné použít při interpretaci textu *Tot' on, tot' Ježíš...*
„Tópan“ viz A. Dvořák: *Jakobín*. S rázem je nutné vyslovit text *Zdráv bud', ó pane náš*.

ŠÍROVÁ, Michaela, 2019. *Ortoepická pravidla a rozvoj fonematického uvědomování v předškolním věku v porovnání s profesionálními pěvci* [online]. [cit. 2019-10-11]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/202146>. Vedoucí práce Milena Kmentová.

ŠTĚPÁNÍK, Stanislav a Jana VLČKOVÁ-MEJVALDOVÁ, 2018. Cvičebnice výslovnosti češtiny nejen pro školní výuku. Plzeň: Fraus. ISBN 978-80-7489-389-6.

ZEMAN, Jiří, 2008. *Základy české ortoepie*. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 978-80-7041-778-2.

ŽIARNA, Miriam a Martina PROCHÁZKOVÁ, 2017. Příprava na pedagogický výstup zo spevu. Ružomberok: Verbum – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku. ISBN 978-80-561-0429-3.

Kontaktní adresa

Mgr. Milena Kmentová, Ph.D.

Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra hudební výchovy

Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1

milena.kmentova@pedf.cuni.cz

Příspěvek vznikl s podporou projektu PROGRES Q17 Gramotnost a vzdělávání, na Pedagogické fakultě UK.